

BOSHLANG'ICH SINFLARDA BADIY ASAR TAHLILI

O'ktamova Mehriyo A'zamovna, Buxoro davlat Pedagogika instituti,
Boshlang'ich ta'lim kafedrası, Tayanch doktoranti mexrigiyouktamova@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda o'qish metodikasi adabiy ta'lim metodikasi sifatida ish ko'rishi lozimligi, boshlang'ich sinfda o'qish adabiyot o'qitish sistematik kursiga tayyorlovchi predmet sifatida o'qitilishi, badiiy asarni tahlil qilish metodikasida kichik yoshdagi o'quvchilarning badiiy asarni idrok qilishidagi psixologik xususiyatlar hisobga olinishi, asarni idrok qilishga, bilim olishga xizmat qiladigan komponentlar bilan birga, uni emostional-estetik his etish ham kirishi haqida so'z yuritiladi.

Tayanch so'zlar: Idrok etish, asar ustida ishlash, analiz bosqichi, sintez bosqichi, sifatli sintez bosqichi, tanlab o'qish, reja tuzish, matnni tasvirlash, ichda o'qish, ovoz chiqarib o'qish. deduksiya, induksiya, metodik sistema mantiq, inson, muammo, shaxs, tuyg'u, pedagogika, yondashuv, ijodiy qobiliyat, iqtidor, ijodiy faoliyat, innovatsiya.

ANALYSIS OF A WORK OF ART IN ELEMENTARY GRADES

O'ktamova Mehriyo A'zamovna, Bukhara State Pedagogical Institute,
Department of Primary Education, PhD student mexrigiyouktamova@gmail.com

Annotation: In this article, the methodology of reading in primary grades should be used as a methodology of literary education, reading in primary grades should be taught as a preparatory subject for the systematic course of teaching literature, a minor in the methodology of analyzing an artistic work It is said that the psychological features of the perception of the artistic work of the students of the age of 18 years are taken into account, along with the components that serve to perceive the work and gain knowledge, it is also included in the emotional-aesthetic feeling of it.

Key words: comprehension, work on the work, analysis stage, synthesis stage, qualitative synthesis stage, selective reading, planning, describing the text, internal reading, reading aloud. deduction, induction, methodological system, logic, human, problem, person, feeling, pedagogy, approach, creative ability, talent, creative activity, innovation.

АНАЛИЗ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Уктамова Мехригё Азамовна, Бухарский государственный педагогический институт, кафедра начального образования, докторант
mexrigiyouktamova@gmail.com

Аннотация: В данной статье методика чтения в начальных классах должна использоваться как методика литературного образования, чтение в начальных классах должно преподаваться как подготовительный предмет к систематическому курсу преподавания литературы, дополняющий по методике анализа литературного произведения. Художественное произведение Сказано, что учитываются психологические особенности восприятия художественного произведения учащимися в возрасте 18 лет, а также компоненты, служащие для восприятия произведения и получения знаний, оно также включается в эмоционально-эстетическое ощущение этого.

Ключевые слова: понимание, работа над произведением, этап анализа, этап синтеза, этап качественного синтеза, выборочное чтение, планирование, описание текста, внутреннее чтение, чтение вслух. дедукция, индукция, методическая система, логика, человек, проблема, личность, чувство, педагогика, подход, творческая способность, талант, творческая деятельность, новаторство.

Kirish qismi. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentyabrdagi "Xalq ta'limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risidagi PF-5538-son Farmoni ijrosi yuzasidan ishlab chiqilgan umumiy qoidalarda mavjud darsliklarning eskirganligi, yangi avlod darsliklarini yaratish lozimligi borasida ko'rsatma berilgan. Darsliklarni yaratish tizimida xilma-xillikning yo'qligi ularni yaratish va nashr qilishni monopollashtirishga omil bo'lib qolayotganligi aytiladi. Davlat ta'lim standartlari kompetensiyaviy yondashuvga asoslanganligiga qaramasdan, o'qitish va baholash metodlari, shuningdek darsliklar va boshqa o'quv materiallarini asosan axborotni yodlash va bayon qilishga qaratilgan bo'lib, tanqidiy fikrlash, axborotni mustaqil izlash va tahlil qilish ko'nikmalari va boshqa malakalarni rivojlantirishga to'sqinlik qilayotganligi ta'kidlab o'tiladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi 5712-son Farmonida 2030-yilga kelib xalqaro baholash reytingida jahonning birinchi 30 ta ilg'or mamlakatlari qatoriga kirishiga erishish hamda xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish asosida o'quvchilarning o'qish, matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini baholashga yo'naltirilgan ta'lim sifatini baholashning milliy tizimini yaratish vazifalari belgilangan Biz raqamli texnologiyalar asrida, ta'lim karyerada muvaffaqiyat qozonishning, turmush farovonligini oshirishning bosh omiliga aylangan davrda yashayapmiz. Zamonaviy ta'lim bizning nafaqat bilim va ko'nikmalarimizni belgilab beruvchi mezon, balki bizning dunyoqarashimizni, bizning dunyo taraqqiyotiga qo'shadigan hissamizni ham aks ettiruvchi muhim qadriyatdir. Hozirgi kunga qadar adabiy ta'lim ona tili o'qitish metodikasining tarkibida o'rganilib kelinayotgan edi.

Tadqiqot obyekti va qo'llanilgan metodlar. Boshlang'ich sinflarda badiiy asarni tahlil qilish metodikasida kichik yoshdagi o'quvchilarning badiiy asarni idrok qilishidagi psixologik xususiyatlar hisobga olinadi. Ruhshunos olimlarning tekshirishlaridan ma'lum bo'lishicha, asarni idrok qilishga, bilim olishga xizmat qiladigan komponentlar bilan birga, uni emostional-estetik his etish ham kiradi. Badiiy asarni yaxshi idrok etish uchun uni tushunishning o'zigina etarli emas. Asarni idrok etish murakkab jarayon bo'lib, asarga unda tasvirlangan voqelikka qandaydir munosabatning yuzaga kelishini o'z ichiga oladi. Psixologik tekshirishlar natijasida kichik yoshdagi o'quvchilarning adabiy qahramonlarni idrok etishi va baholashidagi psixologik xususiyatlari o'rganilgan va ular adabiy qahramonga ikki xil munosabatda bo'lishlari aniqlangan:

1. Adabiy qahramonga emostional munosabat.
2. Elementar tahlil qilish.

Asarda qatnashuvchi shaxslarga baho berishda o'quvchilar o'z shaxsiy va axloqiy tushunchalaridan foydalanadilar. Bunday axloqiy tushunchalar kichik yoshdagi o'quvchilarda chegaralangan bo'ladi, albatta. Ular axloqiy sifatlardan botirlik, to'g'rilik, mehnatsevarlik, yaxshilik tushunchalarini ko'p ishlatadilar. Qahramonlarning boshqa sifatlarini tasvirlash uchun ularning so'z boyliklari etishmaydi. O'qituvchining vazifasi o'quvchilar bilan asarni tahlil qilib, ular nutqiga personajlarning axloqiy, intellektual, emostional sifatlarini tasvirlovchi so'zlarni kirita borishdan iborat. Bu adabiy qahramonlarning xarakterini yaxshi yoritish shartlaridan biri hisoblanadi.

Asardagi qahramonlarning xakteri ularning axloqiy sifatlarini anglash asosida tushuniladi. Bunda qahramonning nima qilishi emas, nima uchun shunday qilishi kerakligini bilish muhimdir. Ushbu jarayonda asar qahramonlarining axloqiy sifatleri ustida qo'proq ishlash lozim.

4-sinfda **«Qodir bilan Sobir»** hikoyasidagi Qodir va uning xislatlarini ochishda tanlab o'qish asosida tarmoqlash usulidan foydalanilishi mumkin. O'qituvchi o'quvchilarga bergan savollariga javobni xattaxtada tarmoqlash usulida yoritib boradi. Masalan, «Qodir qanday bola?», «Qodirning maqtanchoqligi tasvirlangan o'rinni topib o'qing», «Qodirning qo'rqqqligi ifodalangan o'rinni topib o'qing», «Qodirning yolg'on gapini Sobir qanday to'g'riladi? Shu o'rinni topib o'qing»,

«Qodirning zo'ravonligi ifodalangan o'rinni topib o'qing. O'qigan qismlaringiz asosida Qodirning xususiyatlarini isbotlab bering» kabi savollar asosida quyidagicha jadval hosil bo'ladi.

Zamonaviy maktab oldiga qo'yilgan vazifalar, kichik maktab yoshidagi o'quvchilar umumiy rivojlanishining o'sganligi, psixologiya va xususiy metodika sohasidagi yutuqlar sinfda o'qish mazmuni va o'qitish metodlariga o'zgartirish kiritishni talab etmoqda.

Badiiy asarni tahlil qilish metodikasi takomillashtira borildi: takroriy bayon qilish mashqlari kamaytirildi, ijodiy va o'qilgan matn yuzasidan o'z fikrini bayon qilish ko'nikmasini o'stiradigan mashqlar ko'paytirildi, asar qismlari ustida emas, balki yaxlit asar ustida ishlanadigan bo'ldi, asar g'oyasi va obrazlarini tushuntirishda o'quvchilarning mustaqilligi ortdi, matn ustida ishlashda xilma-xil topshiriq turlaridan, ta'limda texnika vositalaridan va ilg'or pedagogik texnologiya usullaridan ko'proq foydalanila boshlandi va h. k.

XX asrning 60-yillarida yaratilgan maktab dasturida kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda shakllantiriladigan matn ustida ishlash ko'nikmalari belgilab berildi, shuningdek, 1-4-sinflarda o'qish malakasiga qo'yilgan talablar ancha aniq ajratildi. XX

asrning 70-yillari boshlarida mazmuni va metodik apparati jihatidan hayotga yaqinlashtirilgan o'qish kitoblari yaratildi.

Mustaqillik tufayli ta'lim sohasida ham katta islohotlar amalga oshirildi. 1999 yil boshlang'ich ta'limning ham "Davlat ta'lim standarti" yaratildi, o'quv dasturlari yangilandi. 2005 yil tajriba-sinov natijalari hisobga olinib, davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturlari qayta ko'rib chiqildi, "O'qish kitobi" darsliklari ham yangilandi.

O'zbek maktablarida taniqli rus metodist-olimlari T. G. Ramzaeva, M. S. Vasileva, V. G. Gorestkiy, K. T. Golenkina, L. A. Gorbushina, M. I. Omorokova, E. A. Nikitina, N. S. Rojdestvenskiylar, o'zbek olimlaridan A.Zunnunov, K.Qosimova, Q.Abdullaeva, S.Matchonov, M.Yusupov, M. Umarova, X.G'ulomovalar ishlab chiqqan takomillashgan sinfdagi o'qish metodikasidan ijodiy foydalanilmoqda.

Boshlang'ich sinflarda badiiy asar quyidagi muhim metodik qoidalar asosida tahlil qilinadi:

1. Asar mazmunini tahlil qilish va to'g'ri, tez, ongli, ifodali o'qish malakalarini shakllantirish bir jarayonda boradi (asarning mazmunini tushuntirishga oid topshiriq o'qish malakalarini takomillashtirish topshirig'i ham hisoblanadi).

2. Asarning g'oyaviy asoslari va mavzusini, uning obrazlari, syujet chizig'i, kompozitsiyasi va tasviriy vositalarini tushuntirish o'quvchilarning shaxs sifatida umumiy kamol topishiga yaxshi xizmat qiladi, shuningdek, bog'lanishli nutqining o'sishi (lug'atining boyishi va faollashishi)ni ta'minlaydi.

3. O'quvchilarning hayotiy tajribasiga tayanish asar mazmunini ongli idrok etishning asosi va uni tahlil qilishning zaruriy sharti hisoblanadi.

4. Sinfdagi o'qishga o'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirish, atrof-muhit haqidagi bilimlarini kengaytirish va ilmiy dunyoqarash asoslarini shakllantirishning samarali vositasifatida qaratiladi.

Asarni tahlil qilishda hisobga olish zarur bo'lgan muhim omillardan biri uning o'quvchilarga **hissiy ta'siridir**. O'quvchilar muallifning asosiy fikrini tushunibgina qolmay, muallif hayajonlangan voqeadan ham hayajonlansinlar. Matnni tahlil qilish o'quvchida fikr ko'zg'atishi, hayotiy tajribasining muallif qayd etgan dalillarga to'g'ri kelish-kelmasligini aniqlashi zarur. Tahlil davomida asarning estetik qimmati, badiiy go'zalligi ham alohida qayd qilib o'tiladi.

O'qish darslari o'quvchilarda badiiy asarlarning bir-biridan farqini ajrata olish, yozuvchining hayotiy voqealarni qanday badiiy vositalar orqali aks ettirgani va qanday obrazlar yaratganini aniqlay olish, mustaqil o'qish va asarni tahlil qilish malakasini hosil qiladi. O'quvchilar adabiy ma'lumotlarni o'zlashtirish orqali badiiy asarning mazmuni, g'oyasi va ahamiyatini anglab ola boshlaydilar.

O'quvchilarning nutqini o'stirishda, yuqoridagilar bilan birga, adabiy tushunchalarni shakllantirish ham muhim o'rin tutadi. O'quvchilar adabiy tushunchalarni o'rganish natijasida badiiy adabiyot san'atining bir turi ekanligi, uning hayot bilan aloqadorligini bilib oladilar.

Boshlang'ich sinflarda asar tahlilida badiiy til vositalari – sifatlash, o'xshatish, jonlantirish, mubolag'a va adabiy janr turlari – ertak, hikoya, masal, she'r, doston, maqol, topishmoq kabilar bilan amaliy ravishda tanishtiriladi.

Badiiy asar tilini tahlil qilish orqali o'quvchilarda o'z ona tiliga muhabbat hissi, badiiy asarni ongli o'qish ko'nikmasi o'stiriladi, asar g'oyasini chuqur idrok etishga zamin hozirlanadi, o'quvchilar nutqi rivojlantiriladi.

Xalq og'zaki ijodida ertak janrining bolalar tomonidan yaxshi qabul qilinib, qiziqib o'qilishining sabablaridan biri ertak tilining ta'sirchanligi, o'tkir syujetlilik va xalq tiliga yaqinligidir. Ertak o'qib bo'lingach, uning badiiy tili ustida ishlashga alohida ahamiyat berish zarur.

Ertaklarda o'xshatishlar, jonlantirish va mubolag'alardan foydalanilgan. O'quvchilarga ularni izohlab berish, keyinchalik matndan toptirish, qayta hikoyalashda ulardan nutqlarida foydalanishga o'rgatish zarur.

Asar o'qib bo'lingach, badiiy til vositalari ustida ishlanadi. Chunki ularning ma'nosi matndan, asar mazmunidan anglashiladi. Ayniqsa, masallarda allegoriyani ochishda ko'chma ma'noli so'zlardan ko'p foydalaniladi. Ular bolalarga masal mazmunini tushunishga xalal bergani uchun ayrim ko'chma ma'noda ishlatilgan so'zlar asarni o'qishdan oldin tushuntiriladi.

Topishmoqlarda ham jonlantirish va o'xshatishlar juda ko'p. Masalan, «*Ayoz bobo novvot sotdi, Olgan edim, qo'lim qotdi*» topishmog'ida o'xshatish, «*Chiq-chiq*» ishlab tolmaydi, tunda uxlab qolmaydi» topishmog'ida jonlantirish qo'llangan.

«*Chumoli va Tipratikan*», «*O'jar toshbaqa*» masallarida ham badiiy til vositalari mavjud. Xususan, ularda «*O'g'irlik mol aylar jonsarak*», «*Bola ko'nglin ko'tarar*», «*Kosang joningga huzur*», «*Senga qalqon usti-bosh*», «*Parcha go'sht bo'lib yurar*», «*Jish Toshbaqa*» kabi ibora, birikma va gaplar uchraydiki, ular ustida ishlashda «*Bunday majorolar qachon va kimlar orasidabo'lib o'tishi mumkin?*», «*Ularga hayotdan misollar keltiring*» kabi topshiriqlar berish, ulardagi ma'noni boshqacha yo'sinda bayon ettirish, o'zaro taqqoslash, ta'sirchanligidagi farqni aniqlatish katta ta'limiy ahamiyat kasb etadi. Masalan: «*Bola ko'nglin ko'tarar*» - Bolasiga yaxshi gaplar gapirar, «*Kosang joningga huzur*» - Kosang joningni, sog'lig'ingni asraydi» kabi.

Boshlang'ich sinflarda adabiy tushunchalar va badiiy vositalar ustida ishlash o'quvchilarning ijodiy tafakkurini o'stirishga, ularda jonlantirish, o'xshatish, mubolag'a kabi adabiy tushunchalar yuzasidan dastlabki tasavvur hosil qilishga yordam beradi.

O'qish metodikasi adabiyotshunoslik, psixologiya, pedagogika ishlab bergan nazariy qoidalarga asoslanadi. Sinfdagi o'qishni to'g'ri uyushtirish uchun o'qituvchi badiiy asarning o'ziga xos xususiyatlarini, ta'limning turli bosqichlarida o'qish jarayonining psixologik asoslarini, kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning matnni idrok etish va o'zlashtirish xususiyatlarini hisobga olishi zarur.

O'qish ta'limi bo'yicha o'quvchilarni faqat matn bilan tanishtirish yordamida dastur talablariga javob berib bo'lmaydi. Negaki, matn tagzaminidagi tarbiyaviy g'oya uni tushunish, idrok qilish natijasidagina ochiladi. Boshqacha aytganda, har qanday asardagi sehr-joziba matn zaminidagi yashirin mazmun-mohiyatni anglab etilganda o'quvchi diqqatini o'ziga jalb etishi mumkin. Bunga adabiy-nazariy tushunchalarni o'zlashtirish, adabiy tahlil malakalarini shakllantirish orqali erishiladi.

Asar tahlili jarayonida o'qituvchi savollariga o'quvchilarning o'z so'zlari bilan javob berishi ham matnda tasvirlangan voqea-hodisalar yuzasidan mantiqiy fikrlashga, qahramonlarning xatti-harakatlarini to'g'ri baholashga yaqindan yordam beradi.

Savollar uzoq-yuluq va mantiqsiz bo'lmastan, qat'iy maqsad asosida izchil berilishi o'quvchilarning o'qilgan matn mohiyatini chuqur anglab etishlariga imkon yaratadi, chunki har qanday javob mustaqillikni taqozo etadi.

Ta'kidlash joizki, o'quvchilarning o'zlarini ham savol tuzishga o'rgatish lozim. K. D. Ushinskiy qayd etganidek, to'g'ri qo'yilgan masalaning o'zi yarim javobdir. Matn yuzasidan savol tuzishda o'quvchining dars mavzusi bilan bog'liq jihatlariga e'tibor berishi asarda tasvirlangan voqea-hodisalar o'rtasidagi sababiy bog'lanishlarni bilib olishga, hayotiy xulosalar chiqarishga yo'l ochadi. Shuning uchun ham matn yuzasidan savol tuzish o'quvchini ongli va tushunib o'qishga yo'llaydi.

O'qish kitoblarida turli janrdagi badiiy asarlar va ilmiy-ommabop maqolalar berilgan. Istalgan asarning ob'ektiv mazmuni butun borliq, mavjudot, uning turli tomonlari, dalillar va ularning bir-biriga ta'siri hisoblanadi. Badiiy asarda hayot obrazlar orqali tasvirlanadi. Shuni ta'kidlash kerakki, badiiy asar arkazida inson, uning jamiyat va tabiatga munosabati turadi.

Badiiy asarda borliqni, voqelikni obrazlar vositasida tasvirlash, ob'ektiv mazmun va sub'ektiv bahoni aniq materialda berish haqidagi qoidalar metodika uchun katta nazariy-amaliy ahamiyatga ega.

Birinchidan, badiiy asar ustida ishlashni tashkil qilishda obrazlar va muallifning asarda tasvirlangan voqealarga munosabati o'qituvchining diqqat markazida turadi. O'quvchilar voqelikni obrazlar orqali tasvirlashning o'ziga xos xususiyatlarini tushuna boradilar.

Ikkinchidan, har qanday badiiy asarda aniq tarixiy davrdagi voqealar tasvirlanadi. Shuning uchun asarda tasvirlangan voqealarga tarixiy yondashilgai taqdirdagina matnni to'g'ri o'qish, qatnashuvchi shaxslarning xatti-harakati sabablarini tushunish, dalillar va voqealarni haqqoniy baholash mumkin. Buni boshlang'ich sinflarga tatbiq etganda, avvalo, bolalarni asarda tasvirlangan davr bilan qisqacha tanishtirish, keyin o'quvchilarda qatnashuvchi shaxslarning xatti-harakatini ular yashagan davr va ijtimoiy omillarni hisobga olgan holda baholashni o'stirish zarur.

Uchinchidan, yozuvchining hayoti va qarashlarini o'quvchilarning yoshlariga mos ravishdatanishtirish maqsadga muvofiq.

To'rtinchidan, badiiy asarni tahlil qilishda o'quvchilarni asarning g'oyaviy yo'nalishini tushunishga o'rgatish muhimdir, bu asarni to'g'ri idrok etish uchun, matn ustida ishlash ko'nikmasini, o'quvchilarning dunyoqarashini shakllantirish uchun zarur. Muallif badiiy asarda tasvirlangan hayotiy dalillarga, ijtimoiy hodisalarga, jamiyatning u yoki bu tabaqasi vakillariga o'z munosabatini ifodalashga harakat qiladi. Yozuvchining hayotiy materiallarga bahosi aniq dalillar asosida yaratilgan badiiy asarning g'oyaviy mag'zini tashkil etadi. Asarning g'oyaviy yo'nalishi yozuvchining dunyoqarashiga bog'liq. Asarning tarbiyaviy ahamiyati, o'quvchiga ta'sir kuchi uning g'oyaviy yo'nalishiga bog'liq.

Badiiy asar ustida ishlashni to'g'ri tashkil qilish uchun shakl va mazmun birligi haqidagi qoida ham e'tiborga olinadi.

Badiiy asar ustida ishlash va uning asosiy bosqichlarini belgilashda o'qituvchi badiiy asarning san'at asari sifatida o'ziga xos xususiyatlari va o'quvchilarning tayyorgarlik darajasini nazarda tutadi.

Badiiy asarda barcha qismlar (g'oyaviy asos, kompozitsiya, syujet, tasviriy vositalar) o'zarobog'liq bo'ladi. Syujet rivoji asosida asar qahramonlarining yangi-yangi qirralari ochila boradi. Bu xususiyatlar asar ustida ishlashda uni yaxlit o'qish va idrok etishni talab etadi.

O'quvchilarni badiiy asar ustida ishlashga o'rgatish ularda adabiy-estetik tahlil malakasini shakllantirish va o'stirish orqali ta'lim-tarbiya berishni nazarda tutadi. Asar matnini tahlil qilish muallif fikrini, hissiyoti va xulosalarini tushunishga yordam beradi, asarda ifoda etilgan voqealarga munosabat uyg'otadi. Asar tahlili o'qituvchidan o'quvchilar faoliyatini ma'lum maqsadga yo'naltirishni taqozo qiladi.

«Maktabda badiiy asarni tahlil qilishdan asosiy maqsad asarda ifodalangan hayotiy voqeani yoritish orqali o'quvchilarni badiiy adabiyot olamiga olib kirish, tasvirlanayotgan voqealarga nisbatan muallifning munosabati va niyatlarini payqab olishga imkoniyat yaratishdan iboratdir. O'quvchilarning yozuvchi oldinga surgan g'oya, muammolarni to'liq tushunishlariga erishmay turib, adabiyotning yoshlarni tarbiyalashdagi vazifasini amalga oshirib bo'lmaydi»¹.

O'quvchi asarning mazmuni bilan uni mutolaa qilish paytida tanishsa, tahlil qilishda uning poetik vositalariga murojaat qiladi. Mutolaa hissiyotni boyitib, aqlni peshlasa, tahlil asar zamiridagi ma'noni chuqur o'rganishga yordam beradi.

O'qituvchi badiiy asar ustida ishlashda quyidagi masalalarni hal qilishi lozim:

1. Asar ustida ishlashning maqsad va mazmunini aniqlab olishi.
2. Asarni tahlil qilish uchun dars bosqichlarini belgilab olishi.
3. Har bir asar tahlili uchun topshiriqlar tizimini ishlab chiqishi.
4. Asarni qanday metodlar asosida o'rganishni aniqlashi.

5. O'quvchilar egallaydigan bilim, ko'nikma va malakalar doirasini belgilab olishi. Boshlang'ich sinflarda badiiy asar ustida ishlash uch asosiy bosqichga bo'linadi:

Birinchi bosqich (*birinchi sintez*). Bu bosqichning asosiy vazifasi matnni yaxlit idrok etish asosida asarning aniq mazmuni va tasviriy ifoda vositalari bilan tanishtirishdan iborat.

Ikkinchi bosqich (*analiz*). Bu bosqichning vazifasi va ish mazmuni voqealar rivojining bog'lanishini belgilash, ishtirok etuvchi shaxslarning xulq-atvori va ularning asosiy xususiyatlarini aniqlash (nega shunday qildi va bu uning qanday xususiyatini ochadi), asar kompozitsiyasini ochish (tugun, kulminastion nuqta, echim), asarning aniq mazmunini tasviriy vositalar bilan birga tahlil qilish va qahramonlar xulq-atvorini baholash (muallif nimani tasvirlagani, qanday tasvirlagani, nima uchun u yoki bu dalilni tanlagani)dan iborat.

Uchinchi bosqich (*ikkinchi sintez*). Bu bosqichning ish mazmuni ishtirok etuvchi shaxslarning muhim xususiyatlarini umumlashtirish, qahramonlarni taqqoslash va baholash, asarning g'oyasini aniqlash, badiiy asarni hayotni bilish manbai va san'at asari sifatida baholash (qanday ma'lumotlarga ega bo'ldik, asar nimaga o'rgatadi, muallif o'z fikri va taassurotlarini qanday qilib aniq, ravshan va ta'sirli tarzda etkazadi va hokazo)dan iboratdir.

Ikkinchi sintezdan so'ng o'qilgan asarga bog'liq holda ijodiy xarakterdagi ishlar o'tkaziladi.

Asar maqsadga muvofiq tahlil qilinsa, o'quvchilar faolligi ortadi, chunki asarni tahlil qilishlar uchun ijodiy jarayondir.

Asarni o'qishga kirishishdan oldin o'quvchilarni badiiy asarni o'qishga tayyorlash lozim bo'ladi. Chunki o'quvchilar asar mazmunini to'g'ri idrok etishlari uchun hayot haqida ma'lum tasavvurga ega bo'lishlari zarur. Buning uchun tayyorgarlik ishlari o'tkaziladi.

Ma'lumki, sinfda o'qish asosida badiiy va ilmiy-ommabop matnlar turadi. O'quvchilarni matn bilan tanishtirish o'qishga tayyorgarlik bosqichidan boshlanadi.

Tayyorgarlik bosqichi yozuvchilar haqida ma'lumot berish, o'quvchilarni asarda tasvirlanadigan voqea-hodisalarni idrok qilish, asar pafosini his etish, notanish va ko'p ma'noli so'zlar, murakkabroq tarzda obrazli ifodalarni izohlash kabi masalalarni o'z ichiga oladi. Agar asar yil fasllari haqida bo'lsa, tabiat qo'yniga sayohat uyushtirish ham sinfda o'qishmuvaffaqiyatini ta'minlashga xizmat qiladi.

Matn bilan dastlabki tanishuvdan so'ng quyidagicha savollar bilan murojaat qilish darsda o'quvchilarning faolligini oshiradi:

1. Hikoyadagi qaysi epizodni qiziqarli deb o'ylaysiz?

2. Hikoya qahramonlaridan qaysi birining xatti-harakatini ma'qullaysiz? Qaysi biriningfe'l-atvori, o'zini tutishi sizga yoqmadi?

3. Hayotda shunday kishilarni uchratganmisiz?

Tayyorgarlik ishlarining vazifalari quyidagilar:

1. O'quvchilarning asarda aks ettirilgan voqea-hodisalar haqidagi tasavvurlarini boyitish, matnni ongli idrok qilishga ta'sir etadigan yangi ma'lumotlar berish, badiiy asarda tasvirlangan dalillarni o'quvchilarning o'z hayotida kuzatganlari bilan bog'lay olishlariga sharoit yaratish.

2. Yozuvchining hayoti va ijodiga qiziqish uyg'otish. Masalan, 4-sinfda Zafar Diyorning hayoti va ijodi haqida quyidagicha ma'lumotlar berish mumkin: *Zafar Diyor Namangan viloyatining Chust tumanida tug'ilgan. Ota-onasi dehqon bo'lgan. Ular kambag'allikda kun kechirishgan. Zafar Diyor to'rt yoshga to'lganda uning oilasi Toshkentga ko'chib keladi. Onasi bosmaxonada ishlaydi. Shoirning o'zi esa eski maktabda o'qiydi. Keyinchalik Toshkentdagi 7- bolalar uyida tarbiyalanadi. Shoirning birinchi she'rlar to'plami 21 yoshida bosilib chiqadi.*

3. O'quvchilarni asarni hissiy idrok etishga tayyorlash.

4. Asar mazmunini tushunishga xalal beradigan so'zlarning lug'aviy ma'nolarini tushuntirish. Masalan, 4-sinf "O'qish kitobi"dagi "Xarita" matni ustida ishlaganda so'z va iboralarlug'ati quyidagicha bo'lishi mumkin:

Og'zing ochilib qolsin – hayron bo'lib qolgin

Qolipdan chiqqan g'ishtdek – hamma tomoni birdek tekis

Loqayd – befarq

Kashfiyot – izlanishlar natijasida yaratilgan narsa; ixtiro

Ayilday botdi – qattiq tegdi, ranjitdi

Pisanda qilmoq – oldindan biror shart qo'ymoq; ta'kidlamoq.

Tayyorgarlik ishlarining ta'limiy shakllari xilma-xil bo'lib, o'qituvchi asar mazmuni va sharoitga qarab ish turini tanlaydi. Tayyorgarlik davrida nimalar haqida ma'lumot berish maqsadqilingan bo'lsa, avvalo, o'quvchilarning o'zlaridan ular haqida bilganlari so'rab aniqlanadi. Masalan, "Kitobga ixlos" asarini o'qishga tayyorgarlikda o'quvchilarning dastlabki bilimlari quyidagicha aniqlanadi:

O'qituvchi: – Bugun biz Vatanimizning o'tmishiga sayohat qilamiz. Sayohatimiz Buxoro shahriga bo'ladi. Sayohatchilar ikki guruhga bo'linadi. Buxoro darvozalari ochilishi uchun bir necha tilsimlarni echishimiz zarur. Buning uchun har bir guruh o'ziga berilgan savol-topshiriqlarni bajarib, shohsupaga ko'tarilishi zarur.

1- guruh uchun savol-topshiriqlar:

1. Tarixda yashagan buyuk olimlar, shoirlar, yozuvchilar, sarkardalardan kimlarni bilasiz?

2. Buxoroda qaysi buyuk shaxslar yashagan?

3. Buxorodagi tarixiy binolar, joylar nomini ayting.

2- guruh uchun ham shu tarzda savol-topshiriqlar beriladi yoki har ikkala guruh uchun shu savol-topshiriqlar berilib, "Kim oldin shohsupaga etib boradi?" sharti qo'yiladi.

Xattaxtaga buyuk shaxslar portreti, tarixiy joylar tasvirlangan rasmlar ilib qo'yiladi.

Tayyorgarlik shakllaridan biri – **ekskursiya**dir. Bu ish turidan tabiat tasviriga bag'ishlangan yoki ishlab chiqarish, qurilish, shahar, qishloq hayotiga, kasbga doir mavzular va tarixiy asarlar o'rganilganda foydalanish mumkin. Chunonchi, 1-sinfda "Issiqxonada", 2-sinfda "Metropolitan" kabi mavzularni o'rganishdan oldin ekskursiya qilish maqsadga muvofiq. Ekskursiya o'quvchilarning asarda ifoda etilgan hodisalarni aniq va ongli o'zlashtirishlariga yordam beradi, bilimlarini chuqurlashtiradi, tabiat hodisalarini kuzatish va ularni aniq tasvirlash ko'nikmalarini shakllantiradi.

Ekskursiya bolalarda tabiatga mehr uyg'otadi, uni sevishtirish va tabiat ehsonlarini asrash hissini tarbiyalaydi.

Ishlab chiqarish korxonalariga, muzey va boshqa joylarga ekskursiyalar esa tarixiy voqealarning to'g'ri idrok etishlarini ta'minlaydi, kattalar mehnati bilan tanishtiradi, o'quvchida mehnatga muhabbat uyg'otadi, kasbga yo'naltiradi.

Film namoyish qilish. Tarixiy materiallarni, asar muallifi hayotini o'rganishdan oldin film namoyish qilinsa, o'quvchilarning asarni idrok qilishlari faollashadi. Masalan, 2-sinfda "Gulzorda" hikoyasini o'qishda "Mehrobdan chayon" filmidan parcha ko'rsatilishi, 3-4-sinflarda Ibn Sino haqidagi asarlarni o'rganishda "Ulug'bek xazinasi", Alisher Navoiy haqidagi asarlar bilan tanishtirishda "Alisher Navoiy" filmi namoyish etilishi mumkin.

Kinofilm va diafilmlardan o'quvchilarni asarni o'qishga tayyorlash davrida foydalaniladi. Ular o'quvchilarning tasavvur qilishlariga, tushunchalarini oydinlashtirishga, ongli o'qish va hissiy idrok etishlariga yordam beradi. O'quvchilarning film namoyishida tug'ilgan ayrim savollariga ularning o'zlari yangi o'qiydigan asarlardan javob topadilar. Tayyorgarlik ishlarini bunday uyushtirish o'quvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqishlarini ham oshiradi.

O'qituvchi hikoyasi. Bu metod asar muallifi haqida ma'lumot berishda eng samarali hisoblanadi. Asar muallifi shoir va yozuvchilar haqida so'zlab berilayotganda ularning portretlari, bolalar uchun yozgan asarlari namoyish etilsa, o'quvchilarning muallif ijodiga qiziqishlari ortadi. Boshlang'ich sinfda shoir, yozuvchilarning o'z tilidan o'qigan asarlari yoki ular haqida boshqalar aytgan fikrlarni magnit tasmasidan eshittirilsa yoki video tasmadan ko'rsatilib, unga o'qituvchi hikoyasi qo'shilsa, darsning samaradorligi yanada oshadi. Masalan, 4-sinfda O'zbekiston Respublikasi Davlat Mathiyasi aytilgach, A. Oripovning o'zi aytgan "O'zbekiston" she'ri qo'yib eshittirilishi mumkin.

O'qituvchi yozuvchi va shoirlar haqidagi ma'lumotlarni o'quvchilar saviyasiga mos qilib, hajonli qilib hikoya qilsa, o'quvchilarning badiiy asarni o'qishga ichki istagi kuchayadi, ularda kitob o'qishga muhabbat ortadi. Yozuvchi haqidagi ma'lumot 1-sinf dan 4-sinf ga borgunga qadarko'paytirilib, chuqurlashtirilib boriladi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Asarni o'qishga tayyorgarlik bevosita o'quvchilarning **mustaqil izlanishlari** asosida ham tashkil etiladi. Masalan, "Kitobga ixlos" (4-sinf) asarini o'qishga tayyorgarlikda o'quvchilarning o'tmishda yashagan tarixiy shaxslar haqidagi tushunchalari aniqlangach, o'quvchilar xayolan sayohatga olib chiqiladi. O'qituvchi o'quvchilarni Buxorodagi tarixiy muzeyga taklif etadi. Muzeyda o'quvchilar Abu Ali ibn Sino portretini kuzatadilar, u haqdagi yozuvlarni o'qiydilar (Muzey uchun sinfning biror qismi ajratiladi).

Abu Ali ibn Sino – ma'rifatpar alloma

Abu Ali ibn Sino – buyuk hakim

Men kechalari kam uxlar, kunduzlari ham ilmdan boshqa
narsa bilan shug'ullanmas edim. (Ibn Sino)

Bir kuni shohdan kutubxonasiga kirishga va u erda tibga oid kitoblarni
mutolaaqilishga ruxsat so'radim.
Shoh menga ruxsat berdi. (Ibn Sino)

Ibn Sino dorivorlar tayyolash, yurak kasalligi, jarrohlik va boshqa sohalarga
doir 400 dan ziyod asar yozgan

O'quvchilarni mustaqil izlanishga o'rgatishning yana bir usuli o'quvchilarga oldindan yozuvchi yoki asar yozilgan davr haqida kitoblar, manbalar tavsiya etib, ulardan ma'lumotlar to'platish, albomlar tayyorlatish, so'ng o'quvchilar o'zlari aniqlagan ma'lumotlarni o'qib, so'zlabberishidir.

Sinf dan sinfga ko'chish bilan yozuvchi hayoti va ijodi haqidagi o'quvchilar bilimi ortib boradi. Asar muallifi bilan tanishtirishga qo'yilgan talablar ham ko'payadi. O'qituvchi qisqa ma'lumot berishdan yozuvchi hayoti bilan to'liqroq tanishtirishga o'tadi. Bunda u kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning yoshiga mos imkoniyatlarni, ular yozuvchi bilan qay darajada tanish ekanligi va uning asarlaridan nimalarni o'qiganligini hisobga oladi.

Tayyorgarlik davridan so'ng 1-bosqich amalga oshiriladi. Bu bosqichning asosiy vazifasi asar mazmunini bilan tanishtirishdir. Badiiy asarni yaxlit idrok etish muhim bo'lgani uchun maktab tajribasida asar ustida ishlash shu asar yoki uning bir darsda o'rganishga mo'ljallangan qismi yaxlit o'qish usulida tanishtiriladi.

Hikoya, masal, she'rning mazmunini to'g'ri idrok etish, shuningdek, matnning hissiy ta'sirini oshirish uchun ifodali o'qish katta ahamiyatga ega.

Asar matni bilan tanishtirishning bir necha usullari mavjud. Ular quyidagilar:

1. Matn o'qituvchi tomonidan ifodali o'qib beriladi (ba'zan asar matni magnitafon orqali ham eshittirilishi mumkin). O'quvchilar matn mazmuni bilan tanishtirilgach, o'qituvchi ularga boshlang'ich taassurotlarini aytishni talab qiladigan savollar beradi. Masalan, «*Hikoyaning qaysi o'rni sizga yoqdi?*», «*Qahramonlardan*

qaysi biri sizga ayniqsa yoqdi?», «*Hikoya o'qilganda siz qaysi o'rinda juda xursand bo'ldingiz?»* kabi va hok. Kirish suhbat, birinchidan, asarning o'quvchilarga qanday ta'sir qilganini bilish, ikkinchidan, bolalarni asar matnini tahlil qilishga qiziqtirish, darsda o'quvchilar faolligini oshirish maqsadini ko'zda tutadi.

2. Yaxshi o'qiydigan o'quvchiga o'qitish. O'quvchining oldindan o'qituvchi o'qish yo'llaribilan tanishtiradi va uning o'qilishini o'zi kuzatadi, xato va kamchiliklarni bartaraf etadi. Shundanso'ng tayyorlangan o'quvchi sinf jamoasiga o'qib beradi.

3. Og'zaki qayta hikoyalab, so'zlab berish. Bu o'qituvchidan alohida tayyorgarlikni talab etadi. Chunki asar matniga yaqinlashtirib, badiiy vositalarini to'liq saqlagan holda hikoyalash zarur, aks holda o'quvchilarning badiiy asarni o'qishga bo'lgan qiziqishi susayadi.

4. Yoddan ifodali aytib berish. She'riy asarlar yoddan aytib berish orqali tanishtirilsa, o'quvchi o'qituvchining mahoratini yuqori baholaydi. O'zida ham yod olishga qiziqish paydo bo'ladi.

5. Asarning muhim dialogli o'rinlarini yoki butun asarni sahnalashtirish orqali tanishtirish.

6. Asarning bir qismini (muammoli o'rnini) o'qituvchining o'qib berishi, qolgan qismini o'quvchilarning ichda mustaqil o'qishi.

7. Asar bilan tanishtirishda texnika vositalaridan ham unumli foydalanish.

8. Asarni musiqa sadolari ostida o'qib berish. Bu asarning ta'sirini kuchaytiradi, o'quvchilarning estetik didini tarbiyalaydi, ularni toliqishdan saqlaydi.

Umuman olganda, asarning janriy xususiyati hisobga olingan holda u bilan tanishtirishningo'ziga xos usullarini tanlash lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. S.T. Turg'unov, L.A. Maqsudova, M.A. Umaraliyeva, N.M. Tojiboyeva Pedagogik jaaryonlarni tashkil etish va boshqarish texnologiyalari. -Toshkent : "Sano - standart", 2012.

2. "Ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari" mavzusidagi seminar trening mteriallari.-T., 2002.

3. Boshlang'ich ta'lim sifati va samaradorligini oshirish: muammolar va yechimlar Respublika ilmiy- amaliy konfrensiya materiallari Toshkent -2014.

4. Azizxo'jayeva N.N. O'qituvchi tayyorlashning pedagogik texnologiyasi. -T.: TDPU. 2000.

5. Jumaev M.E., Yuldasheva M.Yu., Mingbaeva B.U., Mamatova G.A., Levkina M.F. Boshlang'ich ta'lim fanlarini o'qitish metodikasi O'UM. Nizomiy nomidagi TDPU huzuridagi XTXQTUMOHM., 2017.

6. G'ulomova X., Yo'ldosheva sh., Mamatova G., Boqiyeva H. Husnixat va uni o'qitish metodikasi. -T.: TDPU, 2013